

Furcsán kanyargó, varázslatos út

Kós Károly: Életrajz

A magyarság történelmének egyik legszomorúbb és legtragikusabb százada volt a lassan lepergő, alázatra és mélységes mély önvizsgálatra kényszerítő korszak. Egyénnek és a nemzetnek kevés reménye lett volna a túlélésre, a megmaradásra, ha nincsenek jövőjét is meghatározó, nagy példaképei, ha a múltból nem küldi felé intő szavait Szent István és Hunyadi Mátyás, Széchenyi István és Arany János, s ha tanításuk nyomán Ady Endre és Babits Mihály, Szekfű Gyula és Németh László nem figyelmeztetik a kétségbeesetteket: hogy a hazaszeretet és a nemzeti hagyományok vállalása mindenekelőtt *minőség kérdése*, s hogy az önmagunk iránti, megalkuvást nem tűrő igényességben a múltból merített tisztesség és a jövőt teremtő határozottság egyaránt felér a kinyilatkoztatással. A csodaszarvasmondától a középkori vitézi énekeken át a *Jónás könyvéig* erről szól minden — olykor sűgva, máskor az elképzelt szószékről elmondott — biztatás. Hogy nem szakadt ránk a herderi jóslat — és a szomszédos népek sötét álmainak — kései valósága, s hogy alkotó fantáziával és töretlen szándékkal él a magyarság a Kárpát-medencében, és szerte a nagyvilágban, azt marathoni történelmünk századokon át üzenő hírmondóinak köszönhetjük. Olykor sok-sok nemzedék élt keserves megaláztatásban, égi és földi biztatásra szomjasan nyögte a Zápolya-időket, mégis, mindig és mindenkor volt vigasza választott példaképei sérthetetlen tisztaságában.

Hűség tekintetében nehéz lenne Kós Károly alakjánál tisztességebb példaképet lelni, aki idegen szándékokkal is dacolva mindvégig megmaradt kiolthatatlan fényességnek, közösségi sorsformáló, tevékeny szellemnek. Nemzetéért tett szolgálatából, a helytállás határozottságából nemzedékek meríthettek erőt a túléléshez. Építészként és művészként európai pályát is választhatott volna, világvárosok vetélkedtek ötleteiért, ő mégis a kalotaszegi tájon érezte otthon magát, s a szitánai háza küszöbén belül találta meg szellemi nyugalját és békéjét. Ő persze Bartók Béla hitére és meggyőződésére esküdött, s még a római Szent Péter székesegyházról is úgy vélekedett: „Nem elég egyszerű ahhoz, hogy monumentális lehessen.” Számára igazán monumentális csak a körösfői templom, vagy a segesvári régi városháza óratornya lehet, mert hiszen látásuk, a pusztá tény, hogy léteznek, megnyugvással tölti el a lelket.

Kós Károly élete alkonyán háromszor szánta rá magát, hogy életrajzát megírja, de két

töredékben maradt följegyzése mellett a legsikeresebb harmadik számvetésével is csak 1918-ig, az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig jutott el. Ám minden befejezetlensége ellenére is századunk egyik legszebb vallomását írta meg. A vallomásait tartalmazó kötetéhez fűzött tanulmányában Benkő Samu rámutat: „Az *Életrajzot* is éppen úgy, mint az 1907-ben jegyajándéknak szánt *Székely balladákat* vagy a gyermekeinek írt *Testamentum és Agrikultúra* (»Anno Nagy Háború. 1915«) című kéziratos könyvecskét, legközvetlenebb hozzátartozóinak, »maradváninak« szánta — emlékül és okulásul — amúgy Apor Péter módjára.” Megmutatni a megtett út megpróbáltatásainak lényegét, szépségét, hiszen ami történt, az nem a véletlenek összjátékának eredménye, hanem tudatos elhatározások és döntések következménye, melyeket az Úr is örömmel fogadott. Kós Károly ugyanis hitt a predesztinációban, tudta, hogy sorsában nincsenek véletlenek, és ami megtörtént, annak feltétlen oka és mélyes mély értelme volt. Az eleve elrendeltetés meggyőződésének nála nem dogmatikai, hanem morális alapja van, s meggyőződése, hogy minden pillanatban, amikor döntött, helyesen cselekedett, hiszen meggyőződése összhangba került a dolgok logikájával — az élet rendjével. Ez a biztonság, ez a megingathatatlan elhivatottságtudat — ismét Benkő Samut idézve — olyan kritikus magatartásnak tekinthető, amely az összeomló Osztrák—Magyar Monarchia értelmiségének legkiválóbbjait jellemezte. Az önmegvalósító, „értékteremtő élet” háborúit vívták rendre mindazok, akik az egyre éleződő válságjelenségek mélyén felismerték a katasztrófaveszélyt. Ezért volt a kettős birodalom utolsó négy-öt évtizede a kultúra, a tudomány és a művészetek tekintetében valódi aranykor, s vált a kései nemzedékek számára elérhetetlen és megismételhetetlen vágyálommá. Kós Károly „kritikai” magatartása azonban sajátos módon a tisztelet, a szeretet és a bizalom alapjain bontakozott ki, hiszen számára Erdély — a maga hagyományos rendjével — feledhetetlen, életre szóló útvalót adott. A temesvári öt és a szebeni négy év után immár serdülő kamaszként Kolozsvárra került, s a híres, nagy múltú Református Kollégium diákja lett. Apáczai Csere János egykori rektorprofesszor oskolájában — amely „más volt, mint erdélyi testvérei” — Hunyadi Mátyás, Heltai Gáspár és Dávid Ferenc szelleme kísért. „...ezt az iskolát — írja Kós Károly — nem hívta életre püspök, káptalan vagy szerzetesrend, nem alapította állam, fejedelem vagy főúr; ennek az iskolának egyenes elődje — a kolozsvári óvárosi iskola — a fiatal város józanul gondolkodó, reálisan előrenéző polgárkommunitásának bátor elhatározásából született meg már a XIV. század közepe táján abból a célból, hogy abba a városi polgárgyermek minden külső — egyházi vagy világi — befolyástól mentesen szerezhesse meg a számára hasznos ismereteket.” Létrejöttének körülményei magyarázzák toleráns szellemét is, melyben ugyancsak a város hagyományaihoz volt következetes. Már a vallásháborúk idején Kolozsvár nyitott kapukkal fogadta be a német lutherizmust, a puritánabb magyar kálvinizmust és a „radikálisan józan” unitarizmust, s egyedüli város volt Európában, mely négy vallásnak — a katolikus mellett a három protestánsnak — lehetőséget adott a létezésre és az igehirdetésre. Hatalmas szellemű közösség, hatalmas szellemeket szolgált magához: a Kolozsvári mestereket, Mártont és Györgyöt, Szenczi Molnár Albertet és Tótfalusi Kis Miklóst. Ez volt a polgári Kolozsvár, melynek mindenkor volt ereje és bátorsága önmaga érdekeinek megfelelően cselekedni. Semmi különös nincs abban, hogy az *Életrajzban* Kós Károly úgy véli: a városban töltött utolsó „négy-öt esztendő volt életemnek az a szakasza, mely jövőm sorsomat elhatározóan predesztinálta. Az elődök hosszú során át közvetlenül a szülőktől öröklött és a szülői otthonban szerzett alaptulajdonságokra azok az esztendők építették és szilárdították az éretlen kamaszfiút kész férfiemberré. Építőanyagul az iskola adta hozzá a józanul nemzeti történelemszemléletet és irodalmi ízlést, a várostól kaptam az ő öntudatosan alkotó szellemét, polgári demokráciáját, befogadott haladó hatásokat asszimiláló képességét, a környező táj adta az ő színét és formáját, levegőjét és illatát és a nép az ő sajátos formáló hagyományait és szépséges tiszta nyelvét.” Mindezek összességétől szilárdult meg a lelki és a szellemi alkat, a világnézet és a

gondolkodásmód, mely a továbbiakban oly kérlelhetetlenül, mégis makacs biztonsággal határozta meg Kós Károly magatartását.

1902. szeptember elején a szép reményekbe öltözött ifjú a budapesti Műgyetem mérnöki karára iratkozott, ám hamarosan belátja „tévedését”, és átlép az építészeti karra. A biztosnak ígérkező, „nyugdíjas” pályát hagyja ott a bizonytalanságért, elhatározását azonban az első pillanattól kezdve helyesnek érzi. Erdélyi „rajzoló vándorútjainak” eredményét most bőségesen kamatoztatja, olyannyira, hogy nagy hírv professzorai — Schulek Frigyes, Hauszmann Alajos és Nagy Virgil — hamarosan felfigyeltek különös tehetségére. A fiatal ember láthatóan élvezte a munkát, könyvből ismerte meg Ruskin és Moris műépítészetének lényegét, de figyelt saját kora építészeti törekvéseire is. Felismerte, hogy a magyar alkotók előtt voltaképpen csak két út állt: követni a külföldi — elsősorban bécsi — példákat, vagy kialakítani egy sajátos, hazai stílust. A Kolozsvár szellemi légkörében felnőtt Kós Károly döntése nem lehetett kétséges.

Akkoriban volt kibontakozóban Lechner Ödön „magyar stílusa”, melyet Kós Károly később erősen bírált, első éveiben azonban lelkes hívéül szegődött. A múlt századvég eklektikája akkorra súlyos anakronizmussá vált, s az európai stílustörekvéseken belül végre világos lett, hogy az építészetnek nemcsak esztétikai célokot kell szolgálnia, de civilizációs igények kielégítésére is hivatott. Ezért fogadta Magyarországon — de a határokon túl is — oly nagy lelkesedés Lechner Ödön törekvéseit, a magyar építészeti szecesszió kialakítására irányuló szándékát. Lechner egész sereg fiatal építész — Komor és Jakab, Bálint és Jám-bor, Sebestyén, Baumgarten, Körösi és Baumhorn — követte, euforikus hatása azonban Kósék nemzedékére már nem terjedt át. Maga Kós Károly nem sokkal később „téves kísérlet”-nek, „zsákutcá”-nak minősítette azt az igyekezetet, amely az indiai, bizánci és a francia reneszánsz stíluselemeinek eklektikájában vélte megvalósítani a saját irányzatát. Úgy ítélte meg, valami több, s főleg őszintébb szándék kell a magyar építészet megújításához.

Kós Károly — és néhány, az építészet terén ugyancsak jeleskedő társa — nyíltan nem merték megtagadni a lechneri örökséget, de kritikusan viszonyultak hozzá. Bírálataikat — sajátos módon — Lechner Ödön eredeti szándékaira és meglátásaira építették, hiszen maga a zseniális építész írta egyik tanulmányában: „A magyar nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél. Ezt a (...) népstílust meg kell tanulnunk (...) ki kell tanulnunk szabályait, bele kell mélyednünk *sajátos szellemébe*, hogy (...) belevigyük (...) a mai kor fejlettebb, bőséges monumentális építő feladataiba.” Bartók Béla és Kodály Zoltán ugyanezt vallották a zene terén, s példák nyomán Kós Károly végérvényesen felismerte: „a nemzeti múlt hagyományaira és a még élő népi alkotásoknak tanulságaira alapozott úton” haladva lehet csak kialakítani az eredeti magyar építészetet. A nemzeti hagyományok történelmi gyökerét a középkori magyar architektúrában, az érintetlen népi szellemet pedig az erdélyi építészetben lelta meg: „Kisarjadt a mi ún. népi-nemzeti stílustörekvésünk, mert elérkezett annak az ő ideje. Mint ahogyan kirügyezik a fa, ha eljött a tavasz. És a rügyek közt lesznek, amelyek — ha nem veri el a jég, nem éri fagy, nem pusztítja el fereg — virágot hoznak és gyümölcsöt, s lesznek, amelyek csupán levelet, és olyanok is lesznek, amelyek leszáradnak, elpusztulnak. Ahogy azt a sors öröklük elrendelte...”

Kós Károly és köre pillanatok alatt népszerű és ismert lett, s a megbízások sem maradtak el. A budapesti Állatkerttől a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumig az épületek hosszú sora őrzi Kós Károly sajátos tevékenységének emlékét. Mégis, a lelkes fiatal ember előbb lett íróként népszerű, mint építészként. Egy székelyföldi utazása során szerzett benyomásainak hatása alatt 1908-ban megírta az *Atila Kirárról Ének* című balladáját, melyet maga illusztrált. A következő év novemberében a *Magyar Iparművészet* fakszimilében közölte Kós Károly művét, melyet művészeti-irodalmi körökben hatalmas ünnepléssel fogadtak. Yartin József neves műkritikus „ősmagyar zamatú” műremeknek tartotta a

megrajzolt balladát, s úgy vélte, „döntőleg fog beleszólni abba, hogy mely irányba is menjen a most oly káoszszerűleg forrongó, idegen példáktól megmértelyezett, a maga lábán még állni sem tudó magyar szellem...” A szerzőt zavarta ez a váratlan — és meglepő irányból, az irodalom és az egyéni stílusú rajzművészete kivívta csodálat felől — rászakadt népszerűség. Ekkor azonban már országosan ismert, elismert és ünnevelt, Bartókkal együtt emlegetett művész volt. Am ez korántsem hozott megnyugvást a léleknek. Szemlélete ugyan letisztult, világlátása és meggyőződése határozott formát öltött, de ahogyan mélyült a belső világa, úgy ismerte fel egyre biztosabban „a vergődő, hánykolódó magyar élet tragikusan komoly problémáit...” Ekkoriban már az Adyra jellemző megrendültség keríti hatalmába. Úgy érzi, cinikus lett a világ, kegyetlen módon önmagát sem becsülő.

Váratlan elhatározással úgy dönt, visszatér Erdélybe, a régi ígéretek és biztatások vidékére. Újult erővel törnek rá a kamaszkori „rajzolgató barangolások” emlékei. Budapest történelmi súlyt adott annak a hagyománynak, melyet a szülőföld oltott a lelkébe, megrajzolta szigorú körvonalait, és megmutatta tragédiáinak súlyát is. Budapest a magyar sors tényeinek, valóságának és fogalmi készletének a tudatosítását végezte el — s ezzel befejezte „küldetését”. Ami ezen túl volt, az merő kényszer és mélyseges mély cinizmus, amitől az önmagára talált szellemnek feltétlenül menekülnie kellett. „...egyetlen lehetséges és természetes fundamentuma a magyar népnek a magyar középkor hagyományaira alapozott művészete” — összegezte felismerése lényegét. E felfogásnak azonban életeret kellett találni.

1910-ben Kós Károly visszatér Erdélybe, s a világ egyszerre meghitt és otthonos lesz körülötte — kitárulkozó, befogadó és adakozó. „...én csak állok a hegy peremén, és tudom, érzem minden porcikámmal most, hogy kellős közepén állok itt annak a Kalotaszegnek, mely ingyen-ajándékul adta nekem az ő csudálatos szépségének minden gazdagságát, amit lelke kincsesházában ezer esztendő munkájával gyűjtött és megőrzött.” S ennek nyomán úgy véli: „Csúnya hálátlanság volna megfélekezni az ajándékozóról...” A mozgalmas fővárosi évek után úgy döntött, végérvényesen az otthonos tájon telepszik le.

Vajon sejtette-e, mekkorát fordul hamarosan a történelem?

1911 nyarának végén, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum építéséről való hazatérése során megáll Balázsfalván, ahol az ASTRA — az erdélyi románság kulturális egyesülete — félszázados jubileumi közgyűlést tartotta. Ebből az alkalomból a helyszínen összegyűlt az erdélyi románság legkiválóbb szellemeinek népes tábora, papok, tanítók, iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok és politikusok, a földműves- és a pásztornépséggel együtt. Az ASTRA vezetői ennek a népnek mutatták meg az utat, amelyen „biztos jövőjük” érdekében haladniuk kell. Ez az összetartás, ez a céltudatos összefogás ámulatba ejtette az építészti, „...amit akkor ott megláttam és megtanultam, az soha el nem felejtett tanulságomul maradt meg bennem, sőt sorsszerű figyelmeztetőm, s eljövendő időkben életutam meghatározója lett” — írta életrajzában. Még abban az esztendőben Kolozsvárott tartotta ugyancsak ünnepi-jubiláris közgyűlést az EMKE — az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület —, ám ez már a főpapok, a mágnások és a nagypolgárok zártkörű összejövetele volt — ugyancsak nem minden tanulság nélkül.

Erdélyben nem kevésbé dolgoz évek következtek egészen a háború kitéréséig. 1915 tavaszán Kós Károly megbízást kapott a kultuszminisztertől öt Küküllő menti falu — Bun, Medesér, Nagyteremi, Küküllőszéplak és Mikefalva — népiskolai épületének a megtervezésére. „Ez volt az utolsó építészeti munkám Ferenc József Magyarországon — áll a visszamlékezőekben. A háború Kós Károly életében is merőben új fejezetet nyitott.

1918 decemberében még elkészíti IV. Károly koronázási szertartásának díszleteit a budai várban, a Szentháromság téren, a kulisszák mögött azonban egy világ összeomlásának borzalmas — mérhetetlen nyomort ígérő — látványa húzódik meg. Elvész az ország kétharmada, s a magyarság milliói kerülnek kisebbségi sorsba, alattvalói kiszolgáltatottságba. Jelképerejű az elhatározás, mellyel Kós Károly — a virágzó középkori magyar kultúra, a

nemzeti elhivatottság és a nép lelkében még érintetlenül élő hagyomány értékeinek elkötelezett híve és csodálója — a szülőföld és a kisebbségbe került magyar közössége mellett döntött. Döntése és szándéka mellett élete végéig kitartott, akkor is rendíthetetlen maradt, amikor építészként, íróként, értelmiségiként tevékenysége látszólag ellehetetlenült. Ha építeni nem lehetett, rajzokban örökítette meg a hagyományos erdélyi világot, s amikor az írást is megtiltották, lapot szerkesztett, és ismeretterjesztő tanfolyamokat tartott. Kolozsvár szabad polgárainak sok évszázados példamutatása nyomán keresett és talált lehetőséget az önmegvalósításra. Ezzel az igyekezetével vált a nemzet történelmének legtragikusabb századában erőt adó példaképpé.

Jelenlétével, megingathatatlan hitével rangot adott a magyarságnak. Kós Károly azon nagyjaink sorába tartozott, akik a legreménytelenebb helyzetben is megmutatták a túlélés értelmét és lehetséges diadalát, s ezzel kötelezettségeinkre is figyelmeztettek. Egyszermind azt is megmutatta, hogy csak a századoktól tanult, következetes belső építkezéssel lehet megelégni azt a bizonyos kegyelmi állapotot, amely egyszerre kiválasztottá avatja az embert. „Soha nem volt kitárulkozó természet — írta a már idézett tanulmányában Benkő Samu —, írásaiban zord férfiszeméremmel inkább elfojtotta, semmint szabadjára engedte a magánéletből feltörő érzelmeket, a belőlük sarjadó gondolatokat, ami egyébként természetes velejárója minden lírai megmutatkozásnak.” Nemcsak üzeneteiben és nemcsak megfogalmazott gondoljaiban rejlik a Kós Károly-i tanítás, hanem a teljes valóját kitöltő szellemében. (Szépirodalmi—Kriterion, 1991.)

MÁK FERENC